

Ворова Т. П.,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри іноземних мов для гуманітарних спеціальностей
Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара

ПРО ДЕЯКІ ВІДПОВІДНОСТІ КАЗКИ «КНЯЖНА МИЛУША» П. О. КАТЕНІНА Й «КАЗКИ ПРО МЕРТВУ ЦАРІВНУ» О. С. ПУШКІНА

Анотація. У статті порівнюються «Казка про мертву царівну» О.С. Пушкіна і казка «Княжна Милуша» П.О. Катеніна. Розглядаються відповідності в системі дійових осіб в обох казках; відзначається, що трійця жіночих персонажів у П.О. Катеніна ідентична трьом жіночим персонажам в О.С. Пушкіна; водночас спостерігається подібність у презентації й деяких чоловічих персонажів. Зіставляються характеристики та функції основних/епізодичних героїв і героїнь в аналізованих казках із зазначенням їх подібності або повної тотожності.

Ключові слова: казка, порівняльний аналіз, функціональна характеристика персонажа, модель стосунків героїв.

Постановка проблеми. Безперечно, талановитий поет, критик, драматург, перекладач, член Російської Академії наук і генерал-майор у відставці П.О. Катенін залишив помітний слід в історії розвитку російської словесності. І.Н. Розанов називав його ім'я серед низки пушкінської плеяди «остановившихся на полдороге между Жуковским, Батюшковым и Пушкиным» [7, с. 6], сам письменник співвідносив власну творчість з епохою класицизму.

Віршована казка «Княжна Милуша» (1833) П.О. Катеніна була, мабуть, найбільш значним і оригінальним твором, який вирізняється вражаючою цілісністю й відсутністю фрагментарності, унаслідок чого не раз привертала увагу літературознавців [1; 2; 5; 8 тощо]. Проте вважаємо, що не всі переваги авторської казки були досліджені належним чином, тому, можливо, стаття допоможе розкрити нові грані неординарного твору. Завданням статті є проведення порівняльного аналізу «Княжни Милуші» П.О. Катеніна й «Казки про мертву царівну» О.С. Пушкіна.

Виклад основного матеріалу дослідження. Короткий зміст казки полягає в такому сюжеті: могутня чарівниця Проведа випробовує нареченого (богатиря Всеслава Голицю) на вірність нареченій (княжні Милуші, племінниці Проведи) за допомогою чарівниць-спокусниць, які є насправді втіленням самої чарівниці; Голиця, що легко закохується, з великими труднощами долає випробування. Хоча казка названа ім'ям юної Милуші, головною дійовою особою твору, без сумніву, є Проведа, тому важливо визначити поведінкові характеристики цієї героїні в комбінаториці домінуючих рис її коханого – київського князя Володимира. Історія їхніх стосунків пов'язана з пропозицією руки й серця юного князя шанованій Проведі – 17-річній неприступній красуні. Умовляння палкого князя могли б легко закрутити їй голову, змусивши повірити в щирість і правдивість його любовних клятв і завірянь у відданості, проте ж не на вік розважлива героїня підсвідомо відчуває перепони на шляху реалізації особистого щастя й має рацію: доглядаючи за дівчиною, легковажний князь водночас спокушає її молодшу сестру Любеду. Глибоко ображена Проведа смертельно ненави-

дить обох лиходіїв-коханців і присягається помститися жакли-во; її жага відплати безмежна, героїня готова покласти життя на вівтар помсти своїм кривдникам. І все ж у глибині душі дівчина продовжує плекати ніжні почуття до шахрая-князя, лишається вірною йому, підсвідомо, винятково по-жіночому, бажаючи повернення коханого. Натомість князь неупереджено характеризується як бабій: у нього понад 100 дружин і наложниць, тому безмежно віддана йому (подібно до Проведи) нехитра Любеда тяжко страждає від незліченних зрад чоловіка, народивши єдину дочку, умирає, заповівши старшій сестрі, замінити нещасній новонародженій матір. Яскравим штрихом до моделі взаємин цього любовного трикутника є не просто ревності, а суперництво двох сестер за переважну увагу князя: у вирішальний момент Проведа з'являється перед смертельно хворою сестрою як перед конкуренткою, яка повинна бути покарана за посягання на нареченого та бажання першості над сестрою; і тільки смерть однієї з двох героїнь є єдиною можливою формою вибачення й умовою припинення конфлікту/чвари (показово, що помста не зачіпає князя Володимира як винуватця розбрату між сестрами).

Розповідь про любовний трикутник й довірливе розлучення молодих співвідносяться з такими самим колізіями в зачині «Казки про мертву царівну» О.С. Пушкіна: тут цариця І також умирає після пологів, а цар довгий час перебував десь в іншому місці, можливо, у щасливої суперниці своєї дружини (оскільки «и он был грешен» [6, с. 634]), яка, природно, стає царицею ІІ, милостиво залишивши пасербицю під своїм наглядом. Відповідність поведінкових характеристик князя/царя підкріплюється тим фактом, що Володимир задалегідь дає слово молодому Всеславу одружити його на одній із дочок, і від свого слова він не має наміру відмовлятися, сприймаючи Проведу, котра перешкоджає весільним планам, як прикру перепону в справі реалізації свого задуму; він поволі, дипломатично вживає необхідних заходів, намагаючись домовитися з чарівницею й нівелювати причини застарілого конфлікту, що йому вдається тільки в щасливому фіналі казки: «... так умел заговорить Проведу, / Что с той поры прошла ее вражда / И дружбою сменилась навсегда» [4, с. 337]. Зазначимо додатково до цього, що пушкінський цар з'являється епізодично – лише на початку й кінці казки для благословення молодих і великої ролі в розвитку сюжету не відіграє; точно так само й князь в аналізованій казці з'являється на початку й кінці твору, великої ролі в оповіданні не відіграє. Що стосується Любеди (народила єдину дочку та померла після цього), то її роль явно співвідноситься з функціями цариці І, тоді як емоційний малюнок образу Проведи з її агресивною активністю й наполегливою діяльністю, спрямованою проти щастя юної красуні Милуші (в поєднанні з яскраво вираженим прагненням висловлювати правду безпо-

середньо впливовому князю, не кажучи вже про власну сестру, що прямо співвідноситься з функцією правдивого дзеркала (з пушкінської казки), безсумнівно, сумісний із такими самими характеристиками цариці II. У підсумку вимальовується картина взаємин героїв за моделлю любовного трикутника, знайомого за казкою О.С. Пушкіна: ревниве суперництво між двома жінками за право назвати себе найкрасивішою та улюбленою, що природно зачіпає делікатну галузь прав на увагу чоловіка, котрий своїм вибором зводить на п'єдестал краси одну з них і неминуче відкидає іншу, яка мріє посісти місце конкурентки, переважно довівши її до смерті. Другий трикутник взаємин також виникає із жіночих ревностей: пушкінська цариця II всіма способами намагається перешкодити щастю падчерки та Єлисея, при цьому її ревності не знають кордонів, поширюючись аж до ймовірності вбивства ні в чому не винної дівчини; точно так само Проведа, повна рішучості жити зі світу нареченого племінниці, усіляко перешкоджає щастю Милуші зі Всеславом.

Щодо інших чоловічих персонажів варто виділити батька Голиця та бойового напарника/товариша князя – Інгваря: його основними характеристиками є військова доблесть і чоловіча вірність єдиному другу. Дізнавшись із передбачень про власну смерть на полі битви під час захисту князя, він пишається такою долею, гідною воїна, безсумнівно, взаємини Інгваря/Володимира співвідносяться з військовою/братською дружбою семи богатирів із пушкінської казки: «Друзья выросли и свыклись с колыбели, / Одну хлеб-соль с одной же плошки ели, / Одним ковшом мед пили и вино, / И смех и плач делили заодно» [4, с. 258]. Військова фортуна/безумовна відданість цінуються Інгварем понад усе: життя воїна недовговічне, отже, найкраща доля для нього – померти за друга; у повній відповідності з цим він на момент оповіді «со славою лежит, добыча гроба» [4, с. 270].

Князь незмінно пам'ятає про бойового товариша, який порятував його життя, і опікується залишеним сиротою-«приймаком» Всеславом Голицею, якого виховує істинним воїном – у повній відповідності з духом того часу і стандартами бойової майстерності.

Трикутник чоловічих персонажів Володимир/Інгвар/Голиця дзеркально відображає жіночу трійцю героїнь Проведа/Любеда/Милуша, але тільки з явно позитивним знаком – оспівуванням достоїнств міцної чоловічої дружби (в О.С. Пушкіна це відтворено на основі колективного образу семи богатирів), яка пройшла випробування боями, у якій усиновлення сироти є справою честі й обов'язку (втім ту саму станову кастову честь і борг можна відзначити й у разі удочеріння падчерки пушкінської царицею II). Юний богатир Голиця, успадкувавши військову майстерність і волю до перемоги Інгваря, ввібрав у себе також і закохувальність прийомного батька, що стає причиною його проблем під час проходження довірливого випробування: з одного боку, явно небайдужа до багатиря Проведа з готовністю бере участь у спокушанні юного красеня на шкоду інтересам Милуші; з іншого боку, сам Голиця не раз демонструє бажання завести любовні інтрижки, не відчуваючи докорів сумління перед незмінно вірною та відданою молодому донжуанові нареченою, котра терпляче на нього чекає. В образі Милуші проглядаються риси пушкінської молодої царівни/цариці I, для яких якраз і характерна лебедина вірність; тоді як модель поведінки чоловічих персонажів в обох авторів визначається готовністю до інтрижок/легкістю зрад.

Ще один чоловічий епізодичний персонаж – стольник і думний боярин Студ – представлений уже в іншому плані: це

спритний, старанний і дипломатичний царедворець, він точно знає, що потрібно його володарю, перед яким уміло «гнет спину»; філософське кредо Студа полягає в незмінному дотриманні практичного життєвого принципу – «не болит с поклонов голова, / И, право, лествь вернее колдовства»; / «Ему легко под гривной золотою, / И на ходу, чтоб не споткнуть ноги, / Глядит он в пол и гнется в три дуги» [4, с. 270]. В образі Студа втілений збірний портрет усіх царедворців: гнучкість/вибірковість життєвих пріоритетів, життєва вправність/практична спритність Студа настільки великі, що він зумів украстися в довіру навіть до прискіпливо-вимогливої Проведа. У цьому герої проглядаються риси ще одного пушкінського персонажа – Чернавки: як і Студ, вона спритна, розумна, дипломатична й надзвичайно виконавча, уміє знаходити вихід із найбільш каверзних ситуацій і готова виконати навіть особливо делікатні доручення господині. Безсумнівно, персонажі Студ/Чернавка є втіленням одного й того самого образу спритного підручного/слуги/царедворця, якому довіряють реалізацію вельми непростих, тонких, справ, що вимагають обачності й не терплять розголосу.

Варто зазначити ще один епізодичний важливий персонаж – старого чарівника, чиї функції відповідають функціям королевича Єлисея. Подібно пушкінському герою, наділеному шаманською майстерністю спілкування з природою та пошавлення мертвих, маг-чарівник П.О. Катеніна володіє чарівними талантами, уміє керувати природними силами й читає таємниці людських долі. Його поява в оповіданні жорстко ув'язана з долею Проведа (аналогічно, введення Єлисея сюжетно продиктовано долею царівни): Проведа, котра інфантильно мріє про елементарну помсту кривдникам, несподівано для себе відкриває неосяжний світ магії та чаклунства, який перебудовує її світогляд, мислення, помисли, ставлення до світу й самої долі. Героїня виявляється тією єдиною особистістю з неординарними здібностями та силою духу, що необхідні для унікальної спеціалізації в чарівній майстерності (потрібно відзначити, що кандидатури інших претендентів жорстко відкидалися магом, тому що не виявили належної наполегливості для специфічного навчання), а гірка історія дівочої любові зіграла роль своєрідного тригера, необхідного для вияву в героїні прагнення пройти підготовку в старого лісового відлюдника, який, у свою чергу, не міг піти з життя, не залишивши гідного наступника/носія таємних знань. Тому спостерігається певна аналогія між пушкінською парою Єлисей/царівна (яка пройшла поріг смерті, але повернута до життя шаманською майстерністю Єлисея) і катенінською парою Проведа/старий чарівник (пішов із життя внаслідок благополучного передання власного досвіду і знань талановитій продовжувачці його магичного мистецтва).

Варто зазначити також, що чарівниця Проведа фактично являє сукупність поведінкових характеристик жінок загалом, будучи глобальним збірним образом, що підкреслюється самим автором: «А вы, давно отрезавшие косу, / Чье бархатом прикрыто серебро, / Вы, матушки и тетушки! <...> / С вас лик писал спасительной Проведы (виділено нами – Т. В.) / За что и жду к ней милости от вас» [4, с. 256–257], тобто це узагальнений портрет зрілих жінок, котрі багато пізнали на своєму віку, тоді як княжна Милуша (в алегоричному плані) є невиразно-символічний образ юних дівчат-красунь, які стоять на порозі заміжного життя: «Вам, красные! И помните, как слово / Мы поведем о русской старине, / Что древнее опять выходит ново, / И женщины живут всегда одне; / Что если песнь, чести княжну Милушу, / Гостям в ушко закрадется и в душу, / Найдет свою

голубку всяк сокол, / И скромность вам глядеть заставит в пол» [4, с. 256].

Тому з неприхованою повчальністю на казку нанесено легкий глянець чистого дидактизму для повчання молодих; хоча у творі й відсутня мораль у чистому вигляді, зате подано стабільні чоловічі/жіночі особистісні характеристики з можливими варіаціями їх взаємозв'язків, які в майбутньому подружжі сформуються в певну модель поведінки. І дівчатам (тобто Милуші) доведеться волею-неволею вибирати власну сімейну модель, яка з найбільшою ймовірністю подарує сімейне щастя. У цьому й полягає приховане значення невідповідності імені, виведене в заголовок твору, й імені основного персонажа, так як будь-яка незаміжня дівчина залишається *милою/Милушею* для власного нареченого; проте ж завчасно до весілля їй необхідно *відвідати* всілякі тонкощі й хитросплетіння майбутніх взаємин із чоловіком для здобуття щастя в шлюбі, тому в оповіданні активно діє *Проведа*, чий образ задіяний як накопичувач інформаційного ресурсу/постачальник заархівованого в глибинах підсвідомості життєвого досвіду.

Висновки. Отже, в аналізованих казкових творах П.О. Катенина й О.С. Пушкіна можна відзначити очевидні відповідності, що стосуються системи жіночих дійових осіб Милуші/Любеди/Проведи і молоді царівни/цариці І/цариці ІІ з відповідною подобою їх функціональних характеристик, а також чоловічих персонажів Голиці Інгваря/Володимира і Єлисея/сімох богатирів (при цьому потрібно особливо відзначити тотожність шаманських функцій Єлисея з магічними функціями старого відлюдника/Проведи); прямий збіг характеристик і функцій епізодичних персонажів Студа/Чернавки.

Література:

- Дереза Л.В. К вопросу об особенностях сказки П. Катенина «Княжна Милуша» / Л.В. Дереза // Научные записки Харк. держ. пед. у-та им. Г.С. Сковороды. Серия «Литературоведение». – Вып. 1 (25). – Х., 2000. – С. 89–95.
- Дереза Л.В. Особенности жанра сказки в творчестве П.А. Катенина / Л.В. Дереза // Литература в контексте культуры : сб. науч. тр. – Днепрпетровск, 2000. – С. 166–172.
- Касторский В.В. Писатели-костромичи. XVIII–XIX вв. / В.В. Касторский. – Кострома : Костромское книжное изд-во, 1958. – 100 с.
- Катенин П.А. Избранные произведения / П.А. Катенин. – М.-Л. : Сов. писатель, 1965. – 744 с. – С. 255–338.
- Орлов В.Н. Пути и судьбы / В.Н. Орлов. – Л. : Сов. писатель, 1963. – 668 с.
- Пушкин А.С. Стихотворения. Сказки. Руслан и Людмила : [поэма] / А.С. Пушкин // Пушкин А.С. Собрание сочинений : в 3 т. / А.С. Пушкин. – М., 1985. – Т. 1. – 1985. – С. 735.
- Розанов И.Н. Пушкинская плеяда / И.Н. Розанов. – М. : Задруга, 1923. – 74 с.
- Тынянов Ю.Н. Пушкин и его современники / Ю.Н. Тынянов. – М. : Наука, 1968. – 424 с.

Ворова Т. П. О некоторых соответствиях сказки «Княжна Милуша» П. А. Катенина и «Сказки о мертвой царевне» А. С. Пушкина

Аннотация. В статье сопоставляются «Сказка о мертвой царевне» А.С. Пушкина и «Княжна Милуша» П. А. Катенина. Рассматриваются соответствия в системе действующих лиц в обеих сказках; отмечается, что троича женских персонажей у П. А. Катенина идентична трем женским персонажам у А. С. Пушкина; одновременно наблюдается подобие в презентации и некоторых мужских персонажей. Сопоставляются характеристики и функции основных/эпизодических героев и героинь в анализируемых сказках с указанием их подобия или полного тождества.

Ключевые слова: сказка, сопоставительный анализ, функциональная характеристика персонажа, модель взаимоотношений героев.

Vorova T. Some Correlations of the Fairy Tale “Princess Milusha” by P. A. Katenin and “Tale of Dead Princess” by A. S. Pushkin

Summary. “Tale of the Dead Princess” by A. S. Pushkin and “Princess Milusha” by P. A. Katenin are compared. It is regarded the correspondences in the system of dramatic personae in both fairy tales; it is paid attention that three feminine characters in the literary work of P. A. Katenin are identical to three feminine personages in the fairy tale of A. S. Pushkin; simultaneously, it is observed the resemblance in the representation of some male characters. In the analysed fairy tales the descriptions and functions of main/episodical heroes and heroines are introduced with the indications of their similarity or absolute identity.

Key words: fairy tale, comparative analysis, functional characteristic of personages, pattern of interrelations of heroes.